

A GAZDASÁGI ELEMZÉSEK TÉRSZEMLÉLETE

DUSEK TAMÁS¹

A gazdasági elméletek térszemlélete a gazdasági folyamatok térbeliségének kezelési módját határozza meg. A gazdaság térben zajló folyamat, az ettől történő elvonatkoztatást gyakran éri kritika a térbeliséggel direkt módon foglalkozó kutatók részéről. Hogy ez a kritika megalapozott-e, és ha igen, milyen értelemben, azt akkor dönthetjük el, ha megvizsgáljuk, milyen hatást gyakorol a térbeliség kezelése az elméletek hatókörére, érvényességére. A témának ez adja a legközvetlenebb gyakorlati kihatással is járó elméleti jelentőségét. Erre a kérdésre a tanulmány során megpróbálok választ adni. Fontos hangsúlyozni, hogy csak az elméleti elemzések térszemléletéről lesz szó, a gyakorlati és gazdaságtörténeti munkák térkezelésének kérdését nem tárgyalom.

A gazdasági térszemlélet, mint az elméletek hatókörét befolyásoló feltételezések rendszere

A gazdasági térszemlélet abban az esetben fogható fel az elméletek hatókörére potenciónalisán befolyást gyakorló tényezőként, hogyha az elemzés képzetes tér keretein belül folyik. A képzetes terek olyan megszorító feltevéseket tartalmaznak, amelyek a tényleges térben nem jellemzőek. Az ilyen feltevéseket hosszasan lehetne sorolni: például a szállítási költségek hiánya vagy irányonkénti egyenletes és távolsággal egyenes arányban növekvő volta, a munkaerő és tőke tökéletes mobilitása, a tér különböző szempontok szerinti homogenitása stb. Annak megállapításához, hogy ezek milyen hatást gyakorolnak az elméletek hatókörére, először az egyes feltételezések lehetséges státuszainak a vizsgálata szükséges. Az elméletek hatóköre alatt azt értem, hogy az elmélet milyen mértékben feleltethető meg a valóságnak, mekkora az elmélet valóságérvénye, milyen széles az alkalmazási lehetősége.

Egy valóságidegen feltételezés az elmélet hatókörét biztosan nem növeli, abban az esetben pedig csökkenti, hogyha a vizsgált jelenség szempontjából releváns tényezőről van szó. Az egyes feltételezések négyféleképpen hathatnak egy elmélet hatókörére²:

1. Az elhanyagolható tényező típusú feltevések: amelyek nem befolyásolják az eredményeket és az elmélet hatókörét.
2. A nem elhanyagolható tényező típusú feltételezések, más szóval az elmélet hatókörét korlátozó feltételezések: amelyek befolyásolják az eredményeket, korlátozzák az elmélet hatókörét.
3. Az elméleti leírást segítő feltételezések: amelyeket egy bonyolult jelenség leírása során tett átmeneti egyszerűsítésként lehet felfogni, és amelynek későbbi feloldásakor megvizsgálják, hogy az elmélet mennyiben módosul a feltételezés elhagyása esetén.
4. A valós helyzettel összhangban álló feltevések: az ezekre épülő, egyébként logikusan felépített elmélet helyességét csak úgy lehet kétségbe vonni, ha megkérdőjelezzük azt, hogy a feltevés tényleg összhangban áll-e a valósággal.

A térbeliség kezelésével kapcsolatos kérdések nem általánosságban feleltethetőek meg a négy különböző típusú feltevés közül az egyiknek, hanem csakis a vizsgált kérdés kontextusában fogalmazható meg az, hogy a tér kezelésének a módja milyen befolyást gyakorol az elméletek hatókörére. Egy elméleten belül egyszerre akár mind a négy különböző típusú feltevéssel találkozhatunk.

¹ ELTE TTK, SZE Statisztika Tanszék, UNIVERSITAS-Győr Alapítvány ösztöndíjas.

² *Musgrave* (1981) ezek közül az első hármat említi és vizsgálja meg kitűnő tanulmányában.

Ennek világosabbá tételéhez nézzünk meg három példát. A kamat jelenségét a pozitív időpreferenciával magyarázó elméletet nem befolyásolja az a körülmény, hogy állításait a térgazdaságtan vagy az egypontgazdaságtan keretei között fogalmazzák-e meg. A térbeliség kezelése a kamat lényegének a magyarázata során elhanyagolható típusú tényező lesz.³

A tökéletes verseny modelljének számos feltételezése közül az egyik a térbeliségre vonatkozik. A modell működése megköveteli az egypontpiac követelményét, amely a modell hatókörét korlátozó feltételezés, mivel térbeli piacon nem beszélhetünk tökéletes versenyről és egyetlen árról valamennyi homogén és tökéletesen osztható termékre vonatkozóan. (Miksch, 1951)

Az egypontpiac feltételezése azonban lehet az elméleti leírást segítő feltevés is, aminek feloldása után megvizsgálhatjuk, hogy például az egypontpiacon érvényesülő egy ár törvénye milyen módosulásokon megy keresztül térbeli piac esetén. Ilyen típusú feltevésekre azonban csak akkor van szükség, ha az elméletépítésnek azt a módját választjuk, amely a nagyon általános (és az erre épülő elmélet ezért nagyon keveset mondó) és többnyire valóságidegen feltevések fokozatos feloldásával kívánunk a valósághoz közelíteni. Ha eleve olyan feltevéseket fogalmazzunk meg, amelyeket igaznak tartunk, akkor később ezek feloldására nem lesz szükség. Ekkor azt a kérdést lehet megvizsgálni, hogy feltevésünk valóban megfelel-e a valóságnak. Véleményem szerint *a tér heterogenitását, a helyek egyediségét kellene a térre vonatkozó alapposztulátumként számon tartani*. Azonban az elméletalkotás jelenleg uralkodó megközelítése során nem a valóságnak megfelelő feltételezésekből indulnak ki, hanem többnyire a minél nagyobb formalizmust tekintik érdemnek, a valósághoz való kötődés vizsgálatáról gyakran megfeledkezve.

Mint láttuk, a második típusú feltevés könnyen harmadik típusú feltevéssé alakítható át. Ez az átalakítás azonban nem tehető meg az első és a második típusú feltevéseknél, az ezek közötti különbségtétel döntő jelentőségű. Az elhanyagolható típusú feltevés esetén ugyanis a térbeliségre vonatkozó állításaink így fogalmazhatóak meg: „A gazdaság térbeliségétől elvonatkoztatunk, ez azonban – a vizsgált jelenség jellegéből következően – az elmélet hatókörére nem gyakorol befolyást, nem korlátozza az elmélet hatókörét.” Ha a térbeliség nem elhanyagolható, akkor így kell fogalmaznunk: „A gazdaság térbeliségétől elvonatkoztatunk, ez azonban – a vizsgált jelenség jellegéből következően – az elmélet hatókörére befolyást gyakorol, korlátozza az elmélet hatókörét.” A két feltevés következményei tehát ellentétesek lesznek.

Térszemléletek az egypontgazdaságtól a tényleges gazdasági térig

Mivel az elméleti munkák többsége számára külön térprobléma nem létezik, ezért ezek térszemlélete indirekt módon, az elemzés jellegéből következtethető ki, és többnyire csak a területi kérdésekkel foglalkozó elemzéseké adott direkt módon is. Az egyes térszemléleteket azok valóságérvénye alapján az egypontgazdaságtól a valóságos gazdasági térnek megfelelő tényleges gazdasági térig terjedő skálán helyezhetjük el. (1. ábra)

Bár a gazdasági elemzés egyes területei többnyire jellegzetes térszemlélettel bírnak, azonban egyértelműen és kizárólagosan nem lehet hozzárendelni az egyes térszemléleteket a gazdasági elemzések egyes típusaihoz. Nagy vonalakban és részletekbe nem elmerülve annyit azért el lehet mondani, hogy az egyedi egypontgazdaság az általános kérdésekkel foglalkozó makro- és mikroökonómia többnyire indirekt térszemlélete, a területi elemzéseké pedig valamilyen képzetes gazdasági tér vagy a tényleges gazdasági tér lesz. Ezek jellemzőinek vizsgálatára a következő részekben térünk ki.

³ Az más kérdés, hogyha a kamat alakulásának térbeli aspektusait vizsgáljuk, akkor magától értetődően szükséges valamilyen térfogalom használata. Mégis még ekkor is találkozunk a tértől való elvonatkoztatással, a területileg kizárólagosan használt pénzek kamatlábai közötti kapcsolat elemzése során.

a térszemlélet valóságérvénye	térszemlélet fő jellemzője	
teljesfokú	pontok és mozgások alkotta hálózatok	tényleges gazdasági tér
növekvő	elméletek a térbeliségre vonatkozó különféle korlátozó feltevésekkel egypontgazdaságok hálózata egypontgazdaságok hálózata szállítási költségek nélkül	képzetes gazdasági terek
nincs	egyedi egypontgazdaság	nincs tér

1. ábra. Különböző térszemléletek.

Forrás: saját szerkesztés

A képzetes gazdasági terek előfordulása az elméletekben

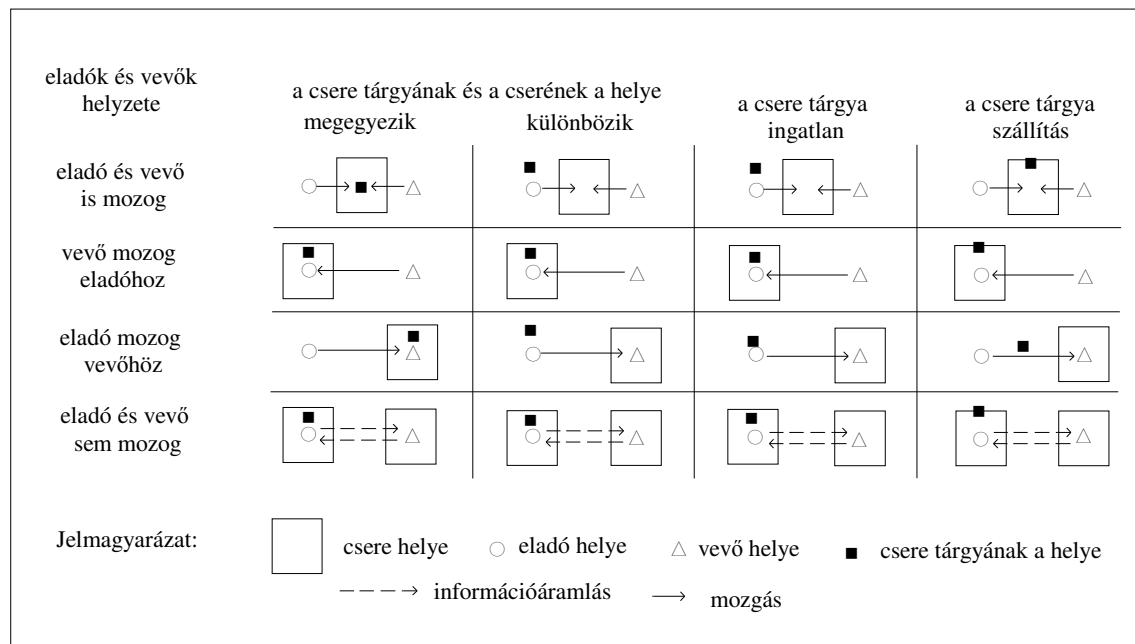
Az általánosan uralkodó szemléletnek tekinthető egyedi egypontgazdaság egyes bírálói szerint a térbeliség beiktatása teljesen megváltoztatja a közgazdaságtani elméleteket.⁴ Ha a „teljesen megváltoztat” alatt azt értjük, hogy minden részterület egyszerre megváltozik, akkor ez a nézet véleményem szerint nem tartható, mivel a tér hiánya egyes esetekben elhanyagolható típusú feltevés, ezért szerencsésebb lenne részleges változásról beszélni. Másrészt ismeretes, hogy a makro- és mikroökonómia modelljeiben további rendkívül valóságidegen feltevések sokaságával találkozunk. Például a makroökonómiában ilyenekkel: egyetlen homogén, osztható termék van, homogén a munkaerő, a tőke, az emberek örökké élnek, nincs kormányzat, nincsenek adók, egyetlen egységes kamatláb van a gazdaságban, a központi bank képes a pénzmennyiség meghatározására stb. Azok a térbeli modellek, amelyek az ilyen típusú feltevéseket átveszik, alig kerülnek közelebb a valósághoz. A térbeliség beiktatását ezért olyan szemléleti változásnak is lehet tekinteni, amely segíthet az elméletek további korlátainak a felismerésében is.

A makroelemzések térnélkülisége megegyezik vagy az átlagok területileg egyenletes értékeinek, vagy pedig a területi eltérések lényegtelenségének implicit feltételezésével. Bármelyik feltételezéssel is élünk, mindkettő számos esetben ellentmondásokhoz vezetne és vezet is. A munkaerőpiac átlagos egyensúlya például az egyik részpiac túlkeresletéből és egy másik részpiac túlkínálatából is előállhat.

A mikroökonómiában első ránézésre kevesebb gondot okozhat a térnélküliség, mivel a mikroökonómia az egyedi gazdasági szereplőkkel foglalkozik. Ez csak részben van így, még az egyedi elemzések szintjén sem mindig elhanyagolható a tér szerepe. Ráadásul a mikroökonómia a tipikus egyedi gazdasági szereplőkkel foglalkozik, amelyek területi értelemben is valamilyen tipikus helyzetben találhatóak. A piaci szerkezetek elemzése során

⁴ Ez volt a véleménye például *Lösch*nek, aki így fogalmaz: a gazdaság térbeli működésének vizsgálata „nemcsak egy új tartományba, hanem végeredményben az egész gazdaságelmélet újrafogalmazásához vezet el” (*Lösch*, 1962, 364 o.).

pedig eleve a gazdasági szereplők összessége képezi a vizsgálat tárgyát. A 2. ábrán látható a cserék egyfajta lehetséges területi szempontú tipizálása. A 16 lehetőség közül a mikroökonomia leginkább csak egy lehetőség a esetével foglalkozik, a bal felső sarokban látható cseretípusnak azzal a részével, amikor a kereslet és a kínálat helye is megegyezik a piac és a csere tárgyának a helyével. Ugyanakkor egy termék térben kiterjedt kereslete és kínálata esetén a hipotetikus keresleti és kínálati görbék a tér minden pontján a szállítási költségek által meghatározott sajátos alakot vesznek fel. Ábrázolni is csak úgy lehet őket, ha az ábrázolással együtt megadjuk azokat a térkoordinátákat, ahol az adott alakú keresleti és kínálati görbével találkozunk.

2. ábra. A csere elemeinek térbeli tipizálása.

Forrás: saját szerkesztés

Az „egyedi egy pontgazdaságok hálózata szállítási költségek figyelembe vétele nélkül” típusú modellekkel elsősorban a nemzetközi közgazdaságtanban találkozunk, például ilyen formában: vegyünk két országot, amelyek eltérő termelési tényezőkkel rendelkeznek; feltételezzük a szállítási költségek hiányát. Ezek a modellek sajátos módon kezelik a térbeliségből fakadó problémákat: a térbeliség minimumának megjelenítése után még ebből a minimumtól is visszalépnek, és csak az eltérő szerkezetű egy pontgazdaságokat vizsgálhatják.

Az egyedi egy pontgazdaságok hálózata szállítási költségek megjelenítésével a regionális gazdaságtan számos modelljének képezi a térszemléletét, de az új gazdaságföldrajz is ebből a képzetes gazdasági térből indul ki. Ezekre a modellekre annak a kritikának a nagy része érvényes, amit az egy pontgazdasággal szemben fogalmaznak meg többnyire a regionális gazdaságtant tárgyaló könyvek elején⁵. Ezekben a modellekben az egy pontgazdaságok közötti teret gazdasági értelemben vákuum tölti ki, ami nyilvánvalóan önellentmondás.

Ezen túlmenően azonban a regionális gazdaságtan keretén belül számos további modellt is megalkottak, amelyek többsége az egyedi egy pontgazdaságok hálózatához képest közelebb áll a valósághoz, de mégis tartalmaz valamilyen térre vonatkozó megszorító feltevést. Például **Weber** modelljében a szállítási költségek csak a súlytól és a távolságtól függenek. **Lösch**

⁵ Az egy pontgazdaság kritikáját lásd **Illés** (1994) 23-29 oldal.

alapmodelljében a tér földrajzilag homogén, minden irányban azonos szállítási lehetőségekkel, a mezőgazdasági termelők eloszlása egyenletes, a technológia mindenhol azonos. A modellben további, nem a térbeliségre vonatkozó feltevések is szerepelnek. Ezeket a megszorításokat azonban később *Lösch* feloldja, és megvizsgálja a modell és a valóság közötti eltéréseket, vagyis valóságidegen feltevéseit az elméleti leírást segítő eszközként használja.

A tényleges gazdasági tér

A tényleges gazdasági teret pontok, pontokat összekötő vonalak és mozgások által felépített, időben folytonosan változó, történetileg meghatározott hálózatok alkotják.⁶ A gazdasági tér pontjai fizikai értelemben nem kiterjedés nélküliek, hanem maguk is kiterjedéssel rendelkeznek. Két további jellemzőjük viszont indokoltá teszi a kifejezés metaforikus használatát: a pontokon belüli mozgástól eltekintünk, és minőségileg homogénként kezeljük őket.⁷ Ez a feltételezés olyan esetekben felel meg a valóságnak, amikor a pontoknak lakóhelyet, munkahelyet, üdülőhelyet, ügyintézési helyet és az egyének bármilyen más állandó vagy ideiglenes tartózkodási helyét tekintjük. A települések pontokként kezelése sem tekinthető a valóság leegyszerűsítésének a településhálózat bizonyos aspektusainak a vizsgálata kapcsán, mivel ekkor a településeken belüli távolságok eltörpülnek a települések közötti távolságokhoz képest. Ekkor a települések pontokként kezelése elhanyagolható tényező típusú feltevés lesz. A településeknél nagyobb területegységek pontokként kezelése viszont bármennyire is általános a gazdasági elemzésben és modellezésben, ezt a többnyire implicit formában tetten érhető eljárást mégis a valóság megengedhetetlen mértékű leegyszerűsítésének kell tartani, amit akkor lehet csak elfogadni, hogyha később megvizsgálják a leegyszerűsítés következményeit.

A vonalakat is metaforikus értelemben használom, semleges fogalomként. A pontokat kötik össze, azoktól csupán kétdimenziós jellegük különbözteti meg, valamint az, hogy mindig ideiglenes tartózkodási helyet jelentenek, a pontok közötti mozgás céljára veszik igénybe őket. A vonalak lehetnek természeti adottságokból fakadóak, mint a vízi és légi közlekedés két kikötő közötti útvonala, és mesterséges, ember által építettek, mint az autópályák, vasutak, telefonkábelek.

A gazdasági térbeli mozgást a mozgás fizikai értelméhez képest ugyancsak metaforaként alkalmazom. Mozgás alatt személyek, gazdasági javak, információk valamilyen emberi céllal összefüggő, emberi tevékenység irányítása alatt történő, két pont közötti helyváltoztatását értem. A helyváltoztatás a vonalak segítségével történhet.

A pontoknak és vonalaknak részben rögzített a helyzete, részben maguk is változtatják helyzetüket. A gazdaság időbeli lefolyásának egyik sajátossága szerint a már meglévő pontok egy része az idővel eltűnik, miközben folyamatosan új pontok keletkeznek. Másrészt a mozgások mindig megújítják a már meglévő kapcsolatokat, újabb mozgások új kapcsolatokat generálnak, miközben régebbiek a mozgás megszűnésével eltűnnek.

A pontok és vonalak, valamint a mozgások szervesen összetartoznak egymással, csak együttesen értelmezhetőek a gazdasági térként. Önmagában értelmezve a pontok és vonalak még nem tekinthetőek gazdasági térnek, és a mozgások sem, mert azok értelmezéséhez két olyan pontra van szükség, amely között a mozgás végbemegy. A pontok és vonalak a térszerkezet állapotszerűségét jellemzik, a mozgások a folyamatszerűségét, a tér a két téralkotó tényező együttesével írható csak le.

⁶ V. ö. *Haggett* modelljével, ismerteti *Nemes Nagy* (1998), 98-99 oldal.

⁷ Egy szántóföld, építési telek vagy lakás árát négyzetméterenként vagy négyzetmilliméterenként is ki lehet fejezni, de ennek gazdaságilag nincs értelme, mert részekre bontva más lenne ezen ingatlanok értéke.

Ha sikerülne olyan pontok és vonalak hálózatait elkülöníteni, amelyek között nincsenek kapcsolatok, vagyis mozgások, akkor ezeket a ponthálózatokat lehetne természetes területi alapegységekként tartani. Ekkor önálló, egymástól független, egymásról nem is tudó társadalmakból állna az emberiség, annyiból, ahány ilyen területi egységet le lehetne határolni. Amerikának az európaiak általi felfedezése óta ilyen elkülönültségről nem beszélhetünk.

Mivel azonban ilyen területi egységeket nem lehet lehatárolni, ezért a gazdasági térnek csak a legnagyobb területi egységét lehet megadni, ami az emberi gazdasági tevékenység egész színtere, az egész világ. Ezen belül elvi okok miatt nem tudunk olyan határvonalat húzni, amit ne szelnének át mozgások, területközi gazdasági tranzakciók. Ugyanakkor, hogyha különféle határvonalakat jelölünk ki, akkor ezeket jellemezhetjük az őket keresztülszelő bizonyos típusú áramlások nagyságával. A területi kapcsolatok intenzitása, sűrűsége alapján pedig a tér sűrűségéről beszélhetünk, természetesen ismét csak metaforikus értelemben.

A gazdasági tér az elmondottakból következően folytonos jellegű és nem osztható fel olyan területi alapegységekre, mint amilyen természetes alapegységekről egyébként beszélhetünk a gazdasággal és a társadalommal kapcsolatban. Másrészt a gazdasági tér a folytonosság mellett osztott is, a természetes és az emberi tevékenységből fakadó térbeli objektumoknak köszönhetően.

A térbeliség egy pontgazdasági megközelítésének okai

A régió, mint területi kiterjedéssel rendelkező terület egység az előző részben elmondottakból következően nem lehet az elméleti területi elemzésnek sem természetes egysége, sem alapegysége. A területi elemzés egységeiről szóló vitát alapvetően befolyásolja a statisztikai és jogi gondolkodásmód, valamint az a tény, hogy a gyakorlati történeti elemzések mindig meghatározott területi keretek között folynak. Ez vezet oda, hogy a térbeliség kezelése a területi kérdések tárgyalásánál is gyakran megreked az egy pontgazdasági szinten, az egy pontgazdaságok hálózataként értelmezett rendkívül egyszerű képzetes tér keretein belül.

Ebben az a legfőbb veszélyforrás, hogy ezek az elméletek térbeli kérdéseket tárgyalnak, vagy általános kérdések térbeli aspektusait. Számukra tehát különösen fontos lenne, hogy minél kevesebb tételre vonatkozó megszorító feltevéssel éljenek, mivel az elméleteket külön vizsgálat nélkül csak azokban az esetekben lehet érvényesnek tekinteni és alkalmazni, amilyen térszemlélet keretében megszülettek. Területi kérdések tárgyalásánál sohasem tudhatjuk a priori módon, hogy a tételre vonatkozó feltevések elhanyagolható típusúak vagy korlátozó típusúak lesznek-e. Ezt a veszélyt másként úgy is ki lehet fejezni, hogy fennáll annak a lehetősége, hogy ezeket az elemzéseket olyan területi elemzéseknek könyvelik el, amelyek teljes körűen képesek leírni az összes térbeli problémát.

Az egy pontgazdasági megközelítések két egymáshoz nagyon hasonló okra vezethető vissza. Az egyiket statisztikai illúzióból fakadóként, a másikat jogi szemlélet öntudatlan alkalmazásaként lehetne megjelölni. A statisztikai illúzió alatt azt értem, hogy bármilyen gazdaságra vonatkozó statisztikai jellegű (tehát nem egyedi) adat csak meghatározott terület egységek keretében értelmezhető és elérhető. Például adott városra, megyére, országra, országcsoportra fog vonatkozni. Ez ahhoz az elképzeléshez vezethet, hogy a regionális gazdaságtan tárgya ezeknek a terület egységeknek, mint önálló entitásoknak, és az ezek között lévő kapcsolatoknak a vizsgálata, függetlenül a terület generáló egyedi akcióktól.

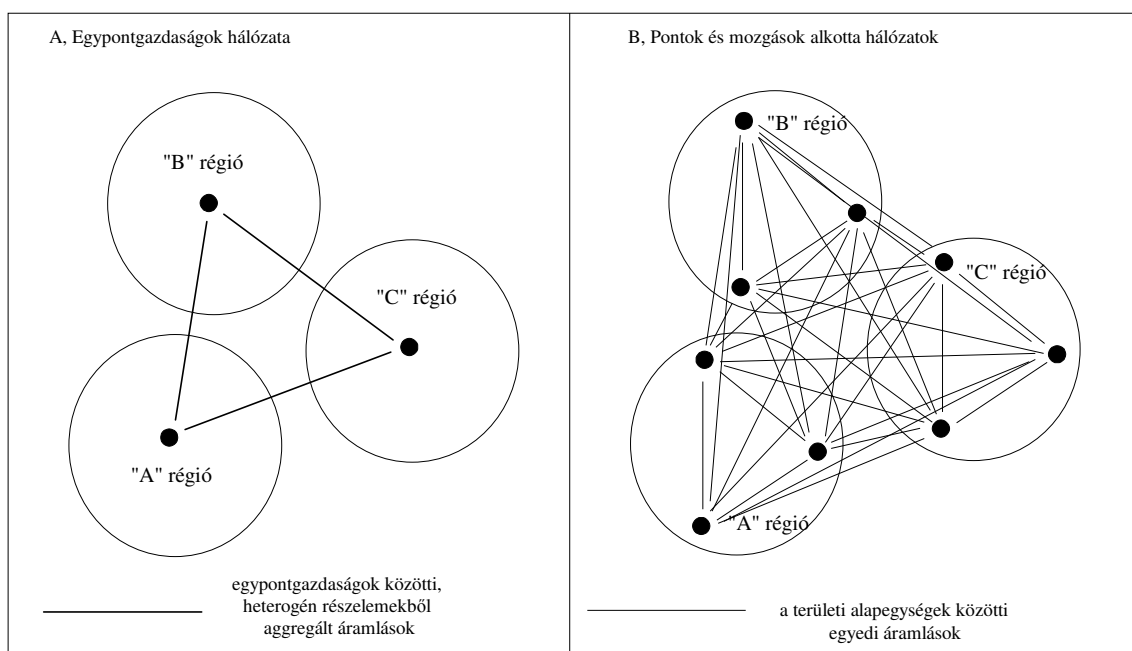
Másrészt az elméletek ellenőrzésének a kérdése is erősítheti a statisztikai illúziót: hogyha nem régiókban gondolkodunk, mint alapegységekben, akkor hogyan lehetne tapasztalatilag ellenőrizni a térbeli folyamatokat leíró elméleteinket? Ennek a kérdésnek a további tárgyalása

viszont már elvezetne minket az elméletek ismeretelméleti alapjának problémájához, amivel most nem kívánok foglalkozni.

A jogi szemléletmód a statisztikaihoz hasonló módon generálja az egymástól éles határokkal elváló, egymással hierarchikus viszonyban lévő területegységek képzetét. Ez a képzet jogi szempontból nem kifogásolható, de a gazdasági elemzésbe való átvitele igen. A jogi eltérések hatásának elemzése természetesen a területi gazdaságtannak egy fontos részterülete, kifogásolni csak azt lehetne, ha kizárólag ennek a tényezőnek a vizsgálata történik, megfelelkezve a térbeliség további elemeiről. A területegységek közötti verseny korlátozásához, bizonyos területeken (mint a munkaerőpiac) egyes esetekben megszűnéséhez nemcsak jogi, hanem kulturális, történeti, intézményi tényezők is vezethetnek. Ezért a jogi eltérések vizsgálatának is ezen általánosabb keretek között kell folynia.⁸

Az egypontgazdaságok hálózata és a tényleges gazdasági tér különbsége

Az egypontgazdaságok hálózata és a tényleges gazdasági tér közötti különbség ábrák segítségével történő bemutatása nem egyszerű feladat, mivel az egypontgazdaságok hálózatában nagyságrendekkel kevesebb pont szerepel. A főbb eltérések a 2. ábráról mégis jól leolvashatóak: az egypontgazdaságok hálózatában a pontok tartalmilag egészen más jellegű objektumok lesznek, mint a tényleges gazdasági tér pontjai. Az egypontgazdaságok pontjai heterogén alapelemekből aggregált, tömeggel rendelkező „pontok”, amelyeken belül a minőségi különbségek eltűnnek. Az aggregálással a „belső” térkapcsolatok eltűnése mellett a „külső” térkapcsolatok is megváltoznak, sokkal egyszerűbbé válnak. Az egypontgazdaságok közötti térkapcsolatok szintén egyedi áramlásokból aggregáltak.

3. ábra. A gazdasági tér két különböző szemlélete.

Forrás: saját szerkesztés

⁸ További érdekes kérdés lehet a jogi és a gazdaságpolitikai szemlélet összefonódásának, valamint az egypontgazdaság képzetét egyszerre erősítő és abból részben táplálkozó nemzetgazdaság koncepciójának és a merkantilista nézetek továbbélésének a térszemléletre gyakorolt hatásának a vizsgálata.

A három nagy kör azt érzékelteti, hogy a tényleges gazdasági tér esetében is létre lehet hozni ugyanazokat a határvonalakat és területi egységeket („A” régió, „B” régió és „C” régió,), mint amelyekből az egypontgazdaságok hálózata áll. A térbeliség tartalma azonban mégis alapvetően el fog térni egymástól a két esetben.

Fontosabb dichotómiák kezelése egyes térszemléletekben

A térre vonatkozó dichotómiák kezelési módja a konkrét elemzések során nem mindig dönthető el egyértelműen. Ennek egyik oka, hogy ez többnyire csak indirekt módon olvasható ki az elemzés módjából, másrészt olykor az elemzéseken belül is meg lehet figyelni ingadozásokat az egyes szemléletek között. Az 1. táblázatban ezért az egyszerű ideáltipikus elemzésekre jellemző sajátosságokat adtam meg. Ezek közül az egypontgazdaság képezi az egyértelműbben jellemezhető végpontot.

A tényleges gazdasági tér és a képzetes gazdasági terek közötti különbség bizonyos dichotómiák és bizonyos kérdések vonatkozásában válik döntő jelentőségűvé, máskor azonban csak elméleti síkon érdekesek ezek az eltérések. A tér relatív és abszolút megközelítésmódjának a különbsége például a gazdasági érték abszolút, a dolgokban magukban rejlő volta melletti nézet és az értéket a dolgok és az emberek közötti viszonyként felfogó szubjektív felfogás közötti különbségre emlékeztet formája alapján. Elméleti és gyakorlati következményei viszont sokkal közvetettebbek és nehezebben felismerhetőek, mint a gazdasági értékre vonatkozó nézetek esetében. Vagyis általánosságban meglehetősen nehéz lenne amellet érvelni, hogy mennyivel üdvösebb volna a relatív térszemlélet az abszolút térszemléletnél. A heterogenitás-homogenitás és a belső-külső térkapcsolatok kezelése viszont már közvetlen hatást gyakorol mindegyik elméletre. Mint korábban írtam, a heterogenitásban jelenik meg a tér egyediségének elismerése.

1. táblázat

Egyes dichotómiák különféle térszemléletekre jellemző kezelése.

A térre vonatkozó dichotómia				
Relatív-abszolút	Szubjektív-objektív	Folytonos-osztott	Heterogén-homogén	Belső-külső térkapcsolatok kezelése
Nincs tér	Nincs tér	Nincs tér	Nincs tér	Nincs tér
Abszolút	Objektív	Osztott	Homogén részegségekből álló heterogén	Térkapcsolatok különbözőek (nincs belső térkapcsolat)
Relatív	Objektív és szubjektív	A térre egyszerre jellemző a folytonosság és osztottság	Heterogén	Nincs elvi különbség belső és külső térkapcsolat között
Hatása nem mutatható ki	Hatása korlátozottan kimutatható	Hatása kimutatható	Hatásuk kimutatható és alapvető jelentőségű	

Jelmagyarázat: 1: egyedi egypontgazdaság; 2: egypontgazdaságok hálózata; 3: tényleges gazdasági tér; 4: a dichotómia kezelésének hatása az elméletekre

Forrás: saját szerkesztés

A térszemlélet kérdésének gyakorlati fontossága

Egy elmélet gazdaságpolitikai alkalmazása révén tesz szert gyakorlati jelentőségre. Mivel az általános elméletek gazdaságpolitikai alkalmazására gyakrabban kerül sor, mint a területi gazdaságtan elméleteire, ezért ebből a szempontból a térszemlélet általános elméletekben való megjelenése lenne az elsődleges fontosságú. Az általános elmélet nem mindegyik része változna meg a térszemlélettel történő átitatódása után, ám hogy melyik része és milyen értelemben lenne immúnis a térre, az csak vizsgálatok alapján dönthető el.

Másodsorban kell megemlíteni a helyes térszemlélet fontosságát. Tanulmányomban ezzel kapcsolatban csak azt mutattam be, hogy az egy pontgazdaságok hálózatára épülő térszemlélet mennyire korlátozott, minimális térfelfogásnak minősíthető. Ám ennek a területi gazdaságtani, ezen belül a fontos gyakorlati alkalmazásokkal bíró nemzetközi közgazdaságtani elméletekre gyakorolt konkrét hatását megint csak vizsgálódások alapján tudjuk eldönteni. Ismét lesznek olyan területek, ahol változatlanul a minimális, képzetes térre vonatkozó szemléletre alapozott elmélet működőképes lesz a tényleges gazdasági térben is.

IRODALOM

- Illés I.* 1994: A gazdaság térbelisége. – In: *Rechnitzer J.* (szerk.): Fejezetek a regionális gazdaságtan tanulmányozásához. MTA Regionális Kutatások Központja, Győr-Pécs.
- Lösch, A.* 1962: Die räumliche Ordnung der Wirtschaft. Gustav Fischer Verlag, Stuttgart.
- Miksch, L.* 1951: Zur Theorie der räumlichen Gleichgewichts. Weltwirtschaftliches Archiv, 1951. 1. pp. 5-50.
- Musgrave, A.* 1981: 'Unreal Assumptions' in Economic Theory: The F-Twist Untwisted. Kyklos, 1981. 3. pp. 377-87.
- Nemes Nagy J.* 1998: A tér a társadalomkutatásban. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület, Budapest